

Tusculum

2019
SOLIN-12

Tusculum

12

Solin, 2019.

Nakladnik

Javna ustanova u kulturi
Zvonimir Solin
Kralja Zvonimira 50
Solin

Za nakladnika

Tonći Čičerić

Glavni urednik

Marko Matijević

Uredništvo

Joško Belamarić
Nenad Cambi
Dino Demicheli
Josip Dukić
Arsen Duplančić
Miroslav Katić
Šime Marović
Dražen Maršić
Michael Ursinus

Grafičko oblikovanje i priprema za tisak

Marko Grgić

Tisak

Jafra Print Solin

Naklada

500 primjeraka

Časopis je uvršten u podatkovne baze: ESCI (Emerging Sources Citation Index), DOAJ (Directory of Open Access Journals), AWOL (The Ancient World Online), Hrčak (Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske).

Izdavanje časopisa novčano podupiru Grad Solin,
Ministarstvo znanosti i obrazovanja i Županija splitsko-dalmatinska.

UDK 908(497.5-37 Solin)

Tiskana inačica: ISSN 1846-9469

Mrežna inačica: ISSN 1849-0417

Tusculum

Časopis za solinske teme

12

Solin, 2019.

Sadržaj

7-19	Nikola Cesarik	Viteški časnici i legijski centurioni (uz natpis CIL 3, 8736 iz Salone)
21-28	Silvia Bekavac	Rekonstrukcija karijere Tita Flavija Agrikole
29-33	Nenad Cambi	Ženska glava u kući u Paraćevim dvorima u Saloni
35-43	Ana Demicheli – Dino Demicheli	Dvije salonitanske stele kao spoliji na splitskom predjelu Pazdigrad
45-60	Dražen Maršić	Neka zapažanja i razmišljanja o izradi i funkciji elementa luka sa salonitanskom Tihom
61-84	Angela De Maria	Making borders – The Dalmatian «linea Nani» and the defence of Salona fort
85-99	Ivan Grubišić	Harambaša Galiot i doseljenici u Klis, Mravince i Vranjic
101-106	Milan Ivanišević	Oporuka župnika u Mravincima don Grge Peroša od 4. ožujka 1806.
107-118	Branko Metzger-Šober	San smrti
119-137	Mirko Jankov	»Drugi život« dvaju tradicijskih crkvenih napjeva <i>Puče moj (Prijekorâ)</i> u izvedbi <i>Vokalista Salone iz Solina</i>
139-160	Nada Topić	Nakladnička djelatnost Javne ustanove u kulturi Zvonimir Solin (1992. – 2018.)
161		Naputak suradnicima <i>Tusculuma</i>

Dražen Maršić

Neka zapažanja i razmišljanja o izradi i funkciji elementa luka sa salonitanskom Tihom

Dražen Maršić
Sveučilište u Zadru
Odjel za arheologiju
Obala kralja Petra Krešimira
IV. br. 2
HR, 23000 Zadar
drazen.marsic66@gmail.com

Kod svih hrvatskih autora koji su raspravljali o reljefu s prikazom Tihe – personifikacije grada Salone – prevladalo je mišljenje da je riječ o elementu luka koji je stajao lijevo od ključnoga kamena i da su na ključu i elementu zdesna stajali drugi figuralni prikazi. Neki od stranih istraživača smatraju pak da je riječ o ključu luka (zaglavnom kamenu) i za to iznose različite argumente. U ovom radu autor upozorava na dva važna detalja koji u toj raspravi nisu uopće uzeti u obzir: utor na gornjoj ravnoj plohi bloka i željeznu alkicu na donjoj polukružno zakrivljenoj plohi. Činjenica da se oni nalaze u istoj vertikalnoj osi i da je utor izradom identičan utoru na zaglavnom kamenu iz Ekva osnažuje interpretaciju da je riječ o zaglavnom kamenu. Njoj u prilog idu i neki druge pojedinosti u izradi: gotovo identična visina bočnih ploha i njihov nagib, položaj zastave s natpisom u siglama, položaj natpisa i oblikovanje *cyma recta* profila s lijeve strane niše. Asimetrična izrada elementa i specifična forma niše, koji su se ranije uzimali kao dokaz položaja u lijevom dijelu luka, zapravo su rezultat izmjene projekta »u hodu«. Lijevi je dio niše proširen i povišen zbog naknadnoga uvođenja zastave kao Tihina atributa, implicirajući cijeli niz *ad hoc* rješenja, a desni je dio ostao nedovršen iz razloga koje nije moguće sa sigurnošću dokučiti, ali jedan drugoga ne isključuju (nema?, pucanje kamena?, bojanje niše, a moguće i ravne površine zdesna crvenom bojom čiji se tragovi naslućuju pod UV svjetlom?). Sa svojim prepoznatljivim formatom, zaglavni kamen s Tihom pripada tipu monolitne izvedbe tzv. trostrukoga ključa (ključ i dva kontraključa). On je bio popularan u ranijem razdoblju, pa to uz prežitak starijega utora na gornjoj plohi svjedoči da je najvjerojatnije riječ o recikliranom elementu.

Ključne riječi: Tiha, luk, zaglavni kamen, ključ, trostruki ključ

UDK: 904(497.583Solin):73.027.2

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 21. srpnja 2019.

Godine 1930. negdje na prostoru kod tzv. Pet mostova, tijekom čišćenja jedne gomile, među mnoštvom antičkih kamenih ulomaka otkriven je i element luka s nepravilnom nišom i ženskim poprsjem u visokom reljefu, doskora nazvanim *Tyche (Fortuna) Salonitana* (sl. 1).¹ Prenijet je u Arheološki muzej u Splitu i inventiran pod brojem 480D. Izrađen od lošijega domaćeg vapnenca nepoznate

provenijencije, element mjeri u duljinu 1,045 m (gornja stranica), maksimalna mu je visina 0,57 m, a debljine je 0,44 m. Sastavljen je iz dva glavna dijela koji se sljubljuju po crti loma; obama su bili odlomljeni ili napuknuti manji dijelovi koji su tijekom restauratorskoga zahvata pričvršćeni klamfama koje su zamaskirane gipsom, ali su jasno vidljive. Desna je polovica tako spojena od glavnoga i tri

1 U radu neće biti problematizirano pitanje opravdanosti izjednačavanja grčke Tihe i rimske Fortune ili npr. uporabe termina Tiha-Fortuna (potonji se naravno ne pojavljuje u pisanim vrelima i podrazumijeva heleniziranu Fortunu). Budući da se rasprava tek usputno dotiče suštinskih pitanja sadržaja kulta, a da ikonografija (umjetnost) carskoga doba nudi bezbroj dokaza njihova praktičnog poistovjećivanja, takav će koncept biti i ovdje zauzet. Ime Tiha ili Tiha-Fortuna favorizira se, osim zbog asocijativne veze s prvoobjavom, i zato što bolje pokriva jedan od aspekata rimske carskodobne Fortune (kao gradske personifikacije) iskazan upravo na salonitanskom liku.

Slika 1

Element luka s prikazom Tihe – personifikacije grada Salone (snimio T. Seser)

manja ulomka, a lijevoj su pridružena dva manja ulomka. Tako rekonstruiranom elementu u izvornom su stanju ušćuvanosti sve plohe; gornja i bočne su potpuno ravne (postavljene su pod kutom od 78-79°), a donja duljine 0,81 m polukružno svija od sredine, gdje je visina elementa najmanja (0,555 m), do krajeva, gdje je najveća (0,58-0,59 m). Detalji izrade nedvojbeno upućuju na to da je posrijedi konstrukcijski blok luka neke veće građevine i o tome ne može biti rasprave.

Sredinom elementa dominira niša nepravilna oblika. Ona je u lijevoj polovici pravokutne, a u desnoj trokutne osnove (sl. 1). Na desnoj strani naime gornja ravna stranica prelazi u zakošenu, a zatim u okomitu ravnu stranicu koja se spušta do donjega ruba. U niši je frontalno okrenuto poprsje mlađe žene pokriveno ogrtačem koji joj desno rame i dojku ostavlja obnaženima, a pokriva lijevu stranu tijela. Na glavi žene je kruna u obliku gradskih zidina s velikim polukružnim otvorima i nazubljenim kruništem. Kosa joj je oblikovana u valovnicama, podijeljena po sredini tjemena i bačena iza ušiju na potiljak, odakle se spuštaju dva duga valovita uvojka koja padaju na ramena. Prema prijelomu kose iza vidljivoga lijevog joj uha

reklo bi se da je kosa na tjemenu zamišljena poput široke posuvraćene pletenice (njem. *Scheitelzopf*). Razlog zašto se pletenica nije mogla prikazati očito je visoka kruna kao naglavni ukras. Crte ženina lica su primjetno idealizirane, a karakteriziraju ih mali oval brade, uske punačke usne i vrh nosa u istoj širini, naglašeno velike oči s plastičnim šarenicama i rezanim zjenicama podvučenima pod gornji kapak te plitko zakrivljena i dugačka linija obrva. Desnom rukom lik pridržava zastavu s tri ojačanja na vodoravnoj gredici i završnim ukrasnim resicama, na kojoj su u dva reda uklesana slova M.I.V.S./F. Ona su odvojena trokutastim interpunkcijama, a u nekima su se, u trenutku otkrića, navodno opažali ostaci crvene boje. Lijeva je ruka laktom oslonjena na *modius* koji je očito zamišljen od drva s metalnim obročima, tj. nalik obrnutom vjedru. Uprizoren je sa sedam okomitih »drvenih« letvi, a njih obuhvaćaju dva vodoravna »metalna« obruča. Pritisnuta laktom, iz modija proviruju četiri žitna klasa. Važna pojedinost u izradi niše je ta da se na donjoj polovici lijeve strane i u donjemu lijevom kutu (gledano prema reljefu) vide tragovi ravnoga okvira, koji od prstiju lijeve ruke nadesno posve izostaju, kao i duž čitavoga desnog ruba niše.

Prednjica luka s lijeve strane niše raščlanjena je u pet supraponiranih profila (sl. 1). Gornja tri profila odvojena su dubokim urezanim linijama V oblika, a izvedeni su kao ravna traka visine 12 cm, nešto niža ravna traka visine 9 cm, čiji je desni kraj oblikovan u svojevrsni *cyma recta* profil, i najniži *cyma reversa* profil visine 7 cm. Preostala dva profila oblikovana su kao standardne ravne fascije, od kojih je donja visine 9,5 cm i površinom uvučena u odnosu na gornju visine 12,5 cm. Površinom svih profila dominiraju tragovi zubatoga dlijeta, a jedino je na središnjem *cyma reversa* profilu zamjetan ostatak nekadašnjega uglačenja. Desno od niše profili začudo izostaju, kao i u slučaju ranije spomenutoga donjeg plastičnog okvira. Cijelu površinu ispunjavaju tragovi zubače, između ili ispod kojih nije moguće detektirati druge tragove. Za raspravu je posebno važno primijetiti da se dijelovi prikaza nalaze izvan okvira niše; to je slučaj s vrhom zastave, s tri prsta lijeve Tihine ruke te donjim dijelom modija i klasja koje proviruje s desne strane (sl. 1).

Opisanom arhitektonskom elementu i zapravo jednom od najznamenitijih salonitanskih spomenika uopće posvećen je velik broj crtica, osvrta i cijelih radova, među kojima su posebno važni oni iz pera Mihovila Abramića, Nenada Cambija, Jasne Jeličić-Radonić i Nancy Gauthier.² Njima se pokušalo odgovoriti na najvažnija pitanja vezana uz ikonografiju, kronologiju, simboliku i napose intrigantan arhitektonski kontekst i funkciju spomenika. Znamo sa sigurnošću da lik prikazuje personifikaciju grada Salone, neku vrstu alegorijskoga polubožanstva, dakle gradsku Tihu (Fortunu). Simboli su Salone kruna sa zidinama i natpis na zastavi izveden siglami, za koji je već Abramić ponudio nadopunu koja je ostala prihvaćena do danas: *M(artia) I(ulia) V(aleria) S(alona) f(elix)* (ILJug 122 = AE 2005, 1188 = HD032938 = EDCS-10000224). Prevladavajuće je mišljenje da je element nastao u poslijekonstantinsko doba i da je stajao na *Porta Caesarea*, koja su u to vrijeme, pretpostavlja se, doživjela određene preinake.³

Za spomenik su vezana i dva prijepora. Manje važan odnosi se na pitanje koji tip zastave Tiha drži i je li u pitanju *vexillum* ili *labarum*.⁴ Mnogo važniji prijepor proizlazi iz suštinskoga pitanja u kojem je dijelu luka element stajao, odgovor na koje otežava neobična i asimetrična izvedba niše te prisutnost profilacije na lijevoj, odnosno njezin izostanak na desnoj strani. Ova rasprava posvećena je upravo njemu.

Objavljujući prvi put kameni blok s Tihom Abramić je sjajno obrazložio njegove ikonografske i epigrafske pojedinosti, koje su najvećim dijelom ostale prihvaćene sve do danas, ali je ostalo pomalo u sjeni njegovo razmišljanje o tome u kakvom je položaju izvorno stajao. Po njegovu mišljenju komad je zbog svinutoga obrisa donje stranice sigurno pripadao konstrukciji luka, ali o položaju unutar luka kaže sljedeće: »...izgleda da nije bio postavljen u sredini, tj. na visini luka u funkciji ključa, kako bi se mislilo na prvi pogled, već nešto nalijevo, udaljeno od sredine, tako da desno od njega pretpostavljamo pravi ključ luka, te opet desno od sredine drugi komad, koji bi simetrično odgovarao našem. Tako naime tumačimo pomanjkanje profilacije na desnoj strani reljefa. Vjerojatno je sam ključ i taj pretpostavljeni simetrični komad na desnoj strani bio ukrašen reljefnim dekorom.«⁵ Iz ovog je citata vidljivo da je Abramića na ponuđeno rješenje ponukalo pomanjkanje profilacije na desnoj strani, tj. evidentna asimetričnost, no evidentno je zaboravio spomenuti i izgled niše koji po tom pitanju nije bio ništa manje sugestivan.

Sljedeći autor koji se komadom pozabavio još studije bio je N. Cambi, koji je u radu objavljenom godine 1971. Abramićevu tumačenju našao tek sitnije zamjerke, ponajprije glede datacije i izostanka rasprave o mogućem arhitektonskom kontekstu. Cambi je reljef najprije stilski analizirao i zaključio kako je mogao nastati najranije u konstantinsko doba te je naveo da se Abramićevo rješenje natpisnih sigla može uzeti samo kao donja kronološka granica.⁶ Što se tiče arhitektonske pripadnosti,

2 M. Abramić 1950, str. 279 i d., sl. 1; N. Cambi 1971, str. 56 i d., tab. XVII; N. Cambi 2002, str. 140-141, sl. 108; N. Cambi 2005, str. 164 i d., sl. 240; N. Cambi 2007, str. 89, sl. 82; J. Jeličić-Radonić 1998, str. 14 i d., sl. na str. 15; J. Jeličić-Radonić 2009, str. 318 i d., sl. na str. 321; J. Jeličić-Radonić 2014, str. 59 i d., fig. 1-2.; N. Gauthier 2005, str. 603 i d.; N. Gauthier 2010, str. 139 i d., s dvije slike na str. 140.

Zbog prisutnosti natpisa spomenik je uveden i u najvažnije digitalne baze latinske epigrafske građe. Najinformativnija je Epigraphische Datenbank Heidelberg (dalje EDH), gdje je zaveden pod brojem HD032938, uz napomene kako je riječ o reljefnom bloku počasnoga ili zavjetnoga luka. Kao mjesto nalaza navedena su *Porta Caesarea* (sic!), a datiran je 300.-350. (pregledano 4. 5. 2019.)

3 Odras takvog poimanja su legenda u muzejskom lapidariju, informativni pano postavljen uz *Porta Caesarea* i interaktivni DVD u izdanju Arheološkoga muzeja Split (autorica projekta E. Višić-Ljubić). Na potonjima je spomenik prikazan uz tloris i rekonstrukciju fasade vrata te se ističe da je bio dio luka, ali ne i na kojem je mjestu stajao.

4 Većina autora u zastavi vidi *vexillum* (tako stoji i u EDH), dok Cambi u svojim novijim radovima zastupa mišljenje da je u pitanju *labarum*, kasnoantička zastava u obliku Kristova monograma: LIMC, VII, 1, 1994, str. 655, s. v. Salona (N. Cambi); N. Cambi 2002, str. 140; N. Cambi 2005, str. 164. U radu u bilj. 6 i d. Cambi koristi izraz *vexillum*.

5 M. Abramić 1950, str. 279 i d.

6 N. Cambi 1971, str. 56, 61 i d.

Cambi je mišljenja da velike dimenzije elementa pokazuju da je stajao »u vanjskom luku nekog veoma čvrstog i širokog svoda«, a kako je pronađen u neposrednoj blizini *Porta Caesarea* da je najvjerojatnije u pitanju svod tih vrata, u to vrijeme moguće u funkciji neke vrste slavoluka.⁷ Potvrdu takve pripadnosti mogao bi navodno predstavljati s Tihom zajedno otkriveni spomenik cilindrična tijela s kratkim natpisom *Felix Salon*. I Cambiju je čudnovato postojanje profilacije na lijevoj strani i izostanak na nasuprotnom kraju, zbog čega zaključuje kako reljef nije mogao stajati u funkciji zaglavnoga kamena, te se priklanja Abramićevoj pretpostavci da su u luku stajala još dva, danas izgubljena figuralna segmenta.⁸ Navedeni detalji na koncu su ga učvrstili u uvjerenju da je luk vjerojatno stajao nad srednjim prolazom *Porta Caesarea*, da je nastao kao rezultat temeljite rekonstrukcije izvršene u doba cara Konstancija II., čiji se namjesnik Flavije Julije Rufin Sarmencije spominje na jednoj prerađenoj gredi nađenoj »uz« *Porta Caesarea* (CIL 3, 8710; inv. br. Arheološkoga muzeja u Splitu 214A), zbog čega bi i ona mogla pripadati strukturi vrata i zapravo komemorirati fazu obnove.⁹ Zaključke istraživanja Cambi je sintetizirao i u nekim kasnijim studijama, u kojima je ponovio interpretaciju o lijevom položaju u odnosu na ključni kamen, uz opasku da nije moguće dokučiti što se nalazilo na središnjem i desnom elementu luka, ali je u njima ipak relativizirao dataciju dovodeći je u vezu s točnošću predložene veze s *Porta Caesarea* i Rufinovim natpisom.¹⁰ Za ovu raspravu posebno će biti zanimljivo njegovo mišljenje donijeto u LIMC-u kako su poznate najmanje tri građevne faze *Porta Caesarea* – kasnorepublikanska, augustovska i postkonstantinska – kao i to da nije moguće sa sigurnošću ustvrditi je li bilo prepravaka i u Dioklecijanovo doba.¹¹

J. Jeličić-Radonić autorica je koja se lučnoga elementa s prikazom Tihe posljednjih godina najviše doticala, vidjevši u njegovu izvornom arhitektonskom kontekstu različite salonitanske monumentalne građevine. Isprva

je podržavala tezu o pripadnosti reljefa *Porta Caesarea*,¹² zatim ga je vidjela na jugoistočnim vratima Salone, kroz koja je iz istočnoga proširenja (*Urbs orientalis*) cesta vodila preko rijeke Salon i dalje za splitski poluotok, i odakle je navodno bio sekundarno prenijet kod Pet mostova rukavcem Jadra,¹³ a sasvim recentno je razradila i pokušala argumentirati tezu da je stajao u sklopu tzv. namjesničke palače.¹⁴ Kroz cijelo to vrijeme jedan je detalj interpretacije opstao nepromijenjen u njezinim radovima, a to je opet onaj da nije riječ o zaglavnom kamenu nego lijevom elementu luka. Evo što o tome problemu autorica kaže u posljednjem osvrtu na temu: »The simple multilayer moulding characteristic of monumental vaults over doors separates her on the left from the keystone of the arch, where there might also have been a relief of some deity or an inscription. The right hand end of the niche is broken at an obtuse angle, showing that probably on the other side of the keystone there must have been one more relief formed in the same way. The goddess Tyche was in a group of several symbolic depictions in the vertex of the monumental entrance.«¹⁵ Zanimljivo li činjenicu da se u tekstu iskrivljuju neki detalji stvarnoga izgleda reljefa, valja podcrtati da je Jeličić-Radonić suglasna Abramićevim i Cambijevim prijedlozima, ali reljef pripisuje drugim građevinama ne donoseći za takve atribucije snažnije indicije.

U odnosu na sve ovdje spomenute hrvatske autore drugačije mišljenje imaju J. J. Wilkes i N. Gauthier. Engleski je istraživač u jednom od zadnjih radova za Tihin blok usputno i bez neke rasprave ustvrdio da je u pitanju »keystone from a monumental arch«.¹⁶ Gauthier je o njemu pisala u dva navrata, a za raspravu je posebice interesantna njezina obrada u katalogu kasnoantičkih i starokršćanskih natpisa *Salona IV*.¹⁷ U njemu Gauthier upozorava kako je prijedlog o položaju u lijevom dijelu luka neodrživ i kako je element očito morao stajati u središnjem i naj-svečanijem dijelu. Da je stajao u položaju u kojem ga vide

7 N. Cambi 1971, str. 63 i d.

8 N. Cambi 1971, str. 63.

9 N. Cambi 1971, str. 64, bilj. 41, gdje autor iznosi procjenu da je prerada bila temeljita i da je obuhvatila svod srednjega prolaza i čitavu nadgradnju.

10 LIMC, VII, 1, 1994, str. 655, s. v. Salona (N. Cambi); N. Cambi 2002, str. 140-141; N. Cambi 2005, str. 164; N. Cambi 2007, str. 89. Zanimljivo je da u *Pogovoru* izdanja *Antička Salona* Cambi blok s Tihom navodi kao desni bočni blok do ključnoga kamena luka, no vjerojatno je riječ o tome da je taj put luk opisao iz njegove perspektive: N. Cambi 1991, str. 457.

11 LIMC, VII, 1, 1994, isto mj.

12 Usp. J. Jeličić-Radonić 1998, str. 14 i d.

13 J. Jeličić-Radonić 2009, str. 318 i d., 330 i d.

14 J. Jeličić-Radonić 2014, str. 60 i d.

15 J. Jeličić-Radonić 2014, str. 59.

16 J. J. Wilkes 2009, str. 337, pl. 2.

17 N. Gauthier 2010, str. 139 i d. Autorica u tekstu navodi da njezino mišljenje dijeli i F. Prévot, jedan od koautora kataloga *Salona IV*.

hrvatski autori – tvrdi Gauthier – majstor bi modificirao kompoziciju u odnosu na polje u kojem se nalazi i njegovu os, da se nađe vis-à-vis promatraču. Uporište za takvu interpretaciju po njoj je i zastava, koja se iz estetskih razloga morala nalaziti u okomitom položaju. Zanimljivo je da se Gauthier i Wilkes međusobno ne citiraju jer su im radovi nastali i tiskani usporedo.

Iako su argumenti koje je iznijela Gauthier sasvim na mjestu, čini mi se da za raspravu ipak nemaju odlučujuće značenje. Znamo, naime, za primjere lukova kod kojih figuralne scene na njegovim segmentima orijentacijom prate polukružni otvor, upravo onako kako je to pretpostavljeno za Tihin blok. Takav jedan dobro poznati primjer je zavjetni luk Dativija Viktora iz Mainza (*Mogontiacum*), u naravi vjerojatno reprezentativni ulazni portal u jedan veći trijem (HD032982 = LUPA 26000).¹⁸ Kod njega vanjski dio segmenata luka (prema prolazu) ispunjavaju zodijački simboli, a unutarnji figuralne scene. Najzanimljivije su one na ključu i kontraključevima na kojima su parovi figura – na ključu su ustoličeni Jupiter i Junona, a na blokovima sa strane su još po dva božanska para čije su polifigure nakrivljene u odnosu na okomitu os. Stražnja strana ključa inače je posve ravna, a na kontraključevima su naznačena polja, ali bez dekora. Iz toga se primjera vidi da je interpretaciju koju je predložila Gauthier potrebno dodatno preispitati te osnažiti ili opovrgnuti. Smatram da

sam to u mogućnosti uraditi jer postoje barem dva veoma važna detalja i nekoliko sporednih, kojima u dosadašnjim studijama nije dana adekvatna pozornost.

Prvi je detalj oveći utor na gornjoj plohi elementa udubljen u pravcu od čela prema začelju i to točno u osi luka, tj. iznad Tihine glave (sl. 2). Duljina mu iznosi 9,5 cm, širina 4 cm, a dubina seže od 6 do 6,5 cm. Utor je izradom nesumnjivo rimski, a načinjen je očito sa svrhom da se pomoću njega učvrsti (usidri) element koji je nalijegao na luk, što proizlazi iz činjenice da su udubljene stranice utora okomite u odnosu na ravnu plohu. Takvu interpretaciju moguće je donekle relativizirati pretpostavkom da je utor mogao funkcionirati i u predloženom kontekstu lijeve strane luka, no u tom bi slučaju bio udubljen pod drugačijim kutom, a moguće bi bio i drugačijega tipa. Ispred opisanoga utora, ne posve u njegovoj osi nego malo više nadesno, nalazi se i plitka udubina gotovo identičnih dimenzija koja bi na prvi pogled mogla predstavljati dio iste instalacije za sidrenje, no još je vjerojatnije riječ o napuštenom (izvornom?) projektu izrade poprečnoga utora (sl. 2). Ostala tri gipsanom masom ispunjena duguljasta utora s klamfama na gornjoj plohi nastala su – kako je već rečeno – kao rezultat restauratorskoga zahvata i ne treba ih uzimati u obzir po pitanju možebitnoga spoja elementa koji je sjedao na blok s Tihom. Utor na gornjoj plohi bloka najbližu analogiju ima u utoru na elementu luka s

Slika 2

Pogled na ravnu gornju plohu elementa sa središnjim utorom (snimio T. Seser)

¹⁸ Obilje podataka i ilustracija ovog spomenika donose posebice dva digitalna izvora: <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD032982> (pregledano 9. 5. 2019.); <http://www.lupa.at/26000> (pregledano 9. 5. 2019.).

Slika 3
Pogled na zakrivljenu donju plohu elementa s metalnom alkom (snimio T. Seser)

Slika 4
Pogled na element luka iz lijevoga poluprofila s vidljivim visinskim odnosom ploha (snimio D. Maršić)

poprsjem Rome, za koji se drži da predstavlja ključni kamen nekih vrata antičkoga Ekva (sl. 5).¹⁹ On ne samo da je udubljen u istom dijelu elementa i u istom pravcu, nego je i gotovo istih dimenzija – duljine je 11 cm, širine 4 i

dubine 6-7 cm. Taj spomenik tako predstavlja i potencijalnu funkcionalnu usporedbu.

Još jedan do sada neprimijećeni detalj nalazi se na donjoj, polukružno zakrivljenoj stranici Tihina bloka, a riječ je

¹⁹ Važna zapažanja: N. Cambi 1980, str. 41 i d., tab. XVIII; N. Cambi 2005, str. 121 i d., sl. 177.

o ukopanom metalnom klinu s okruglom alkom na kraju (sl. 3). Iako je takav nalaz na salonitanskim lapidama prava rijetkost, držim da je i ovdje posrijedi izvorna instalacija načinjena s namjerom da se o nju nešto objesi. Tko bi je uostalom naknadno izrađivao na spomeniku prenijetom u Muzej godine 1930., duboko u eri električne rasvjete, ili pak s namjerom da se o nju nešto objesi u muzejskom kontekstu, kad je i sam spomenik skrpljen i restauriran iz više dijelova? Teško je kazati što je moglo visjeti u inače neiskorištenom gornjem dijelu luka, ali je prvo što pada na pamet nešto iz domene rasvjete. Tragajući za mogućim usporedbama, gotovo identične alke otkrio sam na svodu u produžetku zaglavnoga kamena južnih vrata Dioklecijanove palače (tzv. *Porta aenea*), a ponešto drukčiji i dulji željezni klin na svodu unutrašnjega prolaza zapadnih vrata (tzv. *Porta ferrea*), točno u fugi između zaglavnoga kamena i prvoga unutrašnjeg bloka. U prvom slučaju je riječ o najmanje četiri alke u nizu uglavljene u kamen, od kojih su barem neke oblikom gotovo identične alki s Tihina bloka (sl. 6). Koja god da je bila namjena naše alke, ona se položajem sjajno nadopunjuje s vršnim utorom jer se nalaze u istoj vertikalnoj osi i dodatno osnažuje interpretaciju po kojoj je blok na kojemu se nalazi ključni kamen luka.

Iako na prvi pogled nemaju značaj naprijed spomenutih detalja, još neke pojedinosti u izradi elementa s Tihom idu u prilog njegove identifikacije kao ključnoga kamena.

Prva se tiče izvorne visine bočnih ploha i njihova nagiba. Ona na lijevoj strani visine je 0,59 m, a desna 0,58 m, što je gotovo zanemariva razlika (sl. 1 i 8). Da je reljef stajao u lijevom dijelu luka, zbog konstruktivnih bi razloga i potrebe praćenja polukruga luka jedna ploha sigurno bila dulja od druge i pod drugačijim nagibom, bez obzira na pitanje je li luk bio ekstradosni ili vezan za redove zida. Identična visina i nagib okomitih rubova zapravo savršeno odgovaraju funkciji ključnoga elementa, ali u našem slučaju koncipirana tako da on osim ključa objedinjuje i dva kontraključa u monolitnoj izvedbi! To posebice postaje očito kada se Tihin blok usporedi s drugim elementima ili kompozitnim strukturama istoga oblika, od kojih sam za ovu prigodu odabrao one nad središnjim prolazima unutrašnje strane čuvenih Vrata sv. Andrije (*Porte Saint-André*) u Autunu u Francuskoj (rimski *Augustodunum*)²⁰ i sličnu strukturu u sklopu luka tzv. Svetoga izvora u Glanumu.²¹ Osobito su zanimljive prve dvije komponirane od po triju segmenata – ključa i dva kontraključa – koji zajedno imaju

funkciju tjemena luka (tzv. trostruki ključ) i oblik identičan Tihinu bloku (sl. 7). Moja potraga je pokazala da je takva izvedba u oblikovanju rimskih lučnih otvora relativno rijetka, nasuprot onoj s ključnim kamenom izrađenim u formatu ostalih segmenata luka, bilo da je ključ istaknut i oblikovan poput kakve konzole s vlastitim dekorom ili je u ravnini s ostalima i nosi iste profile (takav je npr. slučaj i na pročelju vrata u Autunu).²²

Druga pojedinost tiče se izvedbe natpisa, koji je donijet samo u siglama, ali je čitljiv jedino kada tekst stoji u vodoravnom položaju (sl. 1-2). Da je element stajao u lijevom dijelu luka, nakrivljene sigle bilo bi vrlo teško vidjeti i razumjeti! Načelno se može prigovoriti da je položaj teksta određen oblikom i orijentacijom zastave, no ovdje vrijedi ono što je ranije rečeno – da je spomenik stajao u lijevom dijelu luka kompozicija bi se tome zacijelo prilagodila, zastava bi se našla u okomitom položaju, a s njom i tekst. Pretpostavci o nužnosti okomitoga položaja zastave u prilog ide i činjenica da joj je prednja ploha isklesana tako što je lagano okrenuta u lijevu stranu (smjer joj odgovara okretu Tihine glave), a k tome joj je donji kraj lagano uvučen u odnosu na gornji (sl. 2), što je najvjerojatnije rezultat želje klesara da koliko-toliko olakša pogled na tekst i njegovo čitanje, tim prije što je sročen u siglama.

Posljednja se pojedinost veže uz izradu drugoga profila od vrha, čiji je unutarnji kraj oblikovan kao *cyma recta* vidljiva s boka, te isti funkcionira i ima smisla jedino ukoliko element zamislimo u sredini luka, tj. kada se spomenuti kraj profila nađe u horizontalnom položaju (sl. 1-2). Okrenut prema gore on gubi svaki smisao.

Iako sam, dakle, mišljenja da je Gauthier točno odredila izvoran položaj elementa, te ga i sam već dulje vrijeme zastupam, moram upozoriti na dva momenta koja su s tim pitanjem neraskidivo vezana. Prvi je taj da francuska autorica ni jednom riječju nije komentirala ili ispitala zašto je element asimetrične izrade, a upravo je to navelo Abramića i druge hrvatske autore na krivi trag. Drugi je važan detalj da je prvotna interpretacija ipak nudila određeno objašnjenje nesvakidašnje izrade elementa implicirajući da su dijelovi luka (tzv. *pete*) koji su se upirali na imposte imali profilaciju, dok su oni između njih i ključnoga kamena bili bez nje. Kako onda novo tumačenje pomiriti s neuobičajenom izradom i može li ono unijeti više svjetla u tu problematiku?

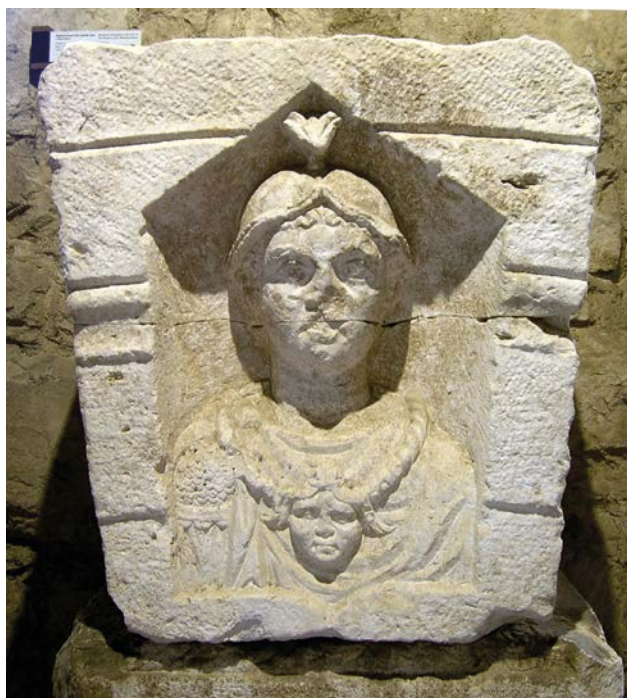
Nakon što me vizualna analiza tehnoloških i ikonografskih detalja nije dovela do značajnijega napretka

20 Specifičnostima u izradi ključnih segmenata tih vrata nedavno se pozabavila V. Barriere 2012, str. 361 i d.

21 J. C. Anderson 2013, str. 183, sl. 117.

22 Takav tip ključnog kamena nalazimo npr. na Dvojnim vratima i slavoluku Sergijevaca u Puli. Pregledno: N. Cambi 2002, str. 77 i d., sl. 93 i 108.

Slika 5
Zaglavni kamen iz Ekva s likom božice Rome
(snimio D. Maršić)

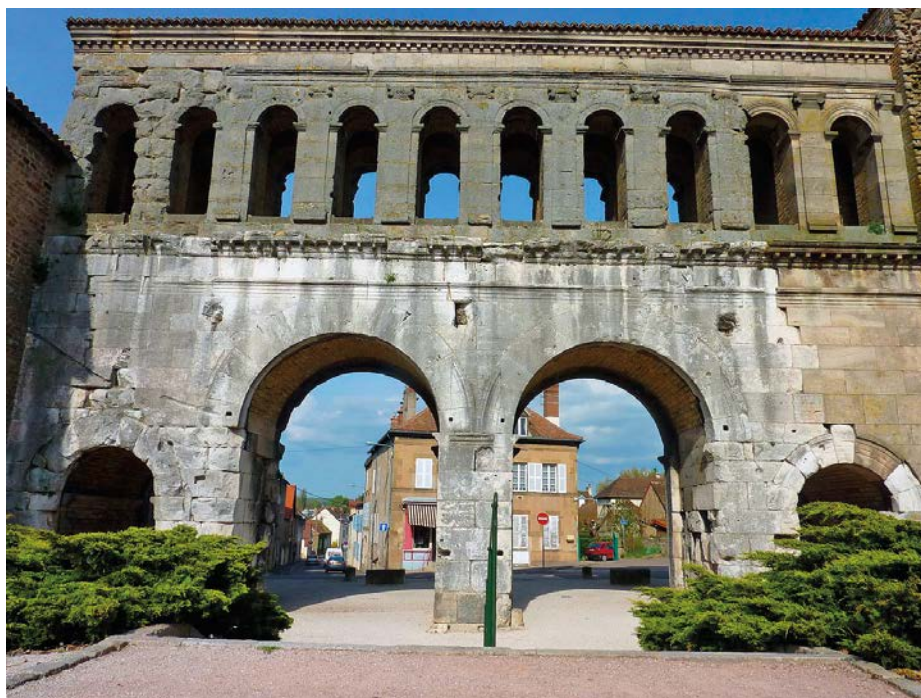
odlučio sam posegnuti za libelom – dobro poznatim instrumentom za određivanje osi i mjerenje horizontalnosti ravnih ploha – sa svrhom ispitivanja u kojemu su odnosu ravna ploha na desnoj strani elementa i profili na suprotnoj strani, kao i pripadajući elementi slikovnog polja u sredini. Koristio sam standardnu »cijevnu« libelu duljine 0,5 m sa središnjom i dvije pokrajnje marke (mjhura). Iako je sve upućivalo na to da će libela pokazati kako je desna strana snižena odstranjivanjem profila, rezultat je bio iznenađujući: ispostavilo se da je ona u istoj ravnini s gornja tri profila na lijevoj strani, a za nekoliko cm viša od donja dva profila! Mjerenje je nadalje pokazalo da je upravo iz tog razloga između donja dva profila i slikovnog polja (niše) preostao uski okomiti okvir koji je također u ravni s desnom stranom. Figura Tihe nigdje ne prelazi visinu okvira i ruba niše, tj. ne izlazi reljefom naprijed, što jasno pokazuje da je polje u kojemu stoji nastalo također unutar nekoć ravne plohe. Svi navedeni detalji se dobro uočavaju pri pogledu iz lijevoga poluprofila (sl. 4).

Na temelju prethodno iznijetih zapažanja razložno je pretpostaviti kako je polazna točka od koje je krenula izrada danas vidljivih dekorativnih elemenata (!) bio jednostavan zaglavni blok ravne prednjice. Ta pretpostavka ne proizlazi samo iz činjenice da ostataka ranije

Slika 6
Željezne alkice u svodu južnih vrata Dioklecijanove palače (snimio D. Maršić)

Slika 7

Tjemena lukova nad središnjim prolazima unutrašnje strane Vrata sv. Andrije (By Moreau.henri – Own work, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=15311420>)

faze izrade nema, tj. da ih nije moguće registrirati, nego i odatle što izrada novih profila inače vjerojatno ne bi ni bila potrebna. Da su profili/fascije postojali i ranije, vjerujem da bi majstor reinterpretirao samo sredinu elementa i time uštedio znatan broj radnih sati. Iz izgleda i rasporeda profila jasno je kako su suvremeni niši, a to potvrđuju raspored i izvedba istovrsnih elemenata na ranije spomenutom ključnom kamenu iz Ekva, koji je tek nešto stariji i pouzdano datira iz 3. stoljeća ili čak iz tetrarhije.²³ Da stvar bude zanimljivija, i kod potonjega su gornja tri profila izrađena gotovo u ravnini, a samo su donja dva osjetno uvučena (sl. 5). Mnogostruke podudarnosti između geografski i kronološki neznatno udaljenih elemenata lukova iz Salone i Ekva, a napose one koje do sada nisu ni spomenute – u izvedbi desne stranice niše, koja ima donju okomitu i gornju zakošenu stranicu, i debljini koja je identična gotovo u centimetar (0,445m) – zasigurno nisu slučajne i mogu sjajno objasniti neke posebitosti u izvedbi salonitanskoga luka.

Na salonitanskom su bloku u nekom trenutku najprije ocrtani obrisi niše i to gotovo sigurno heksagonalnoga

oblika – s donjom horizontalnom stranicom, dvije na nju okomite, zakošenim stranicama u njihovu produžetku i ravnom spojnom stranicom u vrhu. Uvjerena sam da je samo na taj način moguće logički objasniti preostalu zakošenu stranicu. Kao rezultat izmjene projektne ideje ili prerade izvršene po dovršetku niše, njezin prostor je proširen nalijevo otprilike od visine zastave, nova lijeva vertikalna i gornja horizontalna stranica su produljene i na taj je način formiran lijevi gornji ugao, a Tiha je rekonfigurirana sa zastavom u desnoj ruci. Skulptorski zahvat na tome mjestu je više nego jasno uočljiv; dokazuje ga trag zubatoga dlijeta sa šest zubaca uz novi, unutrašnji rub polja i preoblikovanje unutrašnjega kraja druge fascije od vrha u *cyma recta* profil, o čemu je već bilo riječi (sl. 1-2). Površina te fascije zaravnjena je i zubačom, za razliku od vršne na kojoj su sačuvani ostaci izvorne grublje politure. Treći profil u nizu izveden je kao *cyma reversa* i on je bio jedini u cijelosti ispoliran, a donje su dvije fascije visinom značajno snižene, plohe su im obrađene potezima zubatoga dlijeta i one su također pouzdano kasnije od završne faze u izradi niše. Kao rezultat navedenoga zahvata u

23 N. Cambi 1980, str. 42-43; N. Cambi 2005, str. 122.

donjem lijevom kutu niše preostao je uski i okomiti poluobli okvir, a u nastavku prema suprotnoj strani elementa visoka i ravna traka. Okomiti se profil pruža od dna štapa zastave do zapešća podignute desne ruke, a vodoravni do šake lijeve ruke Tihe.

Možemo se domišljati je li u planu bio i prepravak druge strane te stvaranje izduženog pravokutnog polja, a zatim i izrada profila identičnih onima slijeva, ali do toga iz nekog razloga ipak nije došlo. Umjesto toga ostavljena je zubatim dljetom poravnata (priređena?) preostala površina do desnoga ruba elementa, što se zapaža tek mjerenjem libelom i usporedbom s prvotnom politurom vršne fascije na lijevoj strani. Ako je neki raniji sadržaj na tome dijelu i postojao, nije ostavio vidljivih tragova pa se o njegovu postojanju ne može raspravljati. Važno je napomenuti da se ni na Tihinu liku ne uočavaju tragovi prerade, zbog čega ga ne možemo titulirati palimpsest prikazom. Postavlja se onda pitanje jesu li razlozi naglašene asimetričnosti kompozicijske, tehnološke ili neke druge prirode, npr. obične nedovršenosti ili čak odbacivanja elementa.

Prilično je sigurno da namjera majstora Tihina reljefa od početka nije bila obrubiti ga plastičnim okvirom, o čemu svjedoče pojedinosti u izradi gornje polovice niše, kao i cijele niše na sličnom elementu iz Ekva. Pojava plastičnoga okvira u donjem lijevom kutu posljedica je odluke majstora da rub niše ne protegne do dviju posljednjih fascija i spusti ga na njihovu visinu, kao što je npr. slučaj na reljefu iz Ekva (usp. sl. 5), očito zato što bi se tada štapa zastave našao izbačen previše naprijed i bez potrebnoga oslonca (vidi sl. 3-4). Problem se lako mogao riješiti naknadnim produbljivanjem niše uokolo štapa i njegovim »uvlačenjem« u reljef (spuštanjem), ali bi opstao problem prikazivanja kraja štapa. Njegovim osloncem na traku majstor je taj problem zapravo najlakše riješio. Npostojanje želje za plastičnim okvirom manifestira se i kroz prelazak dijelova prikaza van niše. Vrh zastave probio se iznad njezina gornjeg ruba, prsti lijeve ruke i modij preko donjega ruba, a žitno klasje preko desnoga ruba. Osobito su modij i tri klasa onemogućili izradu uskoga okvira na spoju donjega i desnoga ruba niše, gdje nije ni bio potreban (sl. 1). Tu se ponovno pokazuje da je okvir na lijevoj strani ostavljen samo zbog štapa zastave. Iz svega proizlazi da se majstor nije previše zamario detaljima, njihovim usklađivanjem, tj. cjelinom kompozicije, niti je u njegovu radu vidljiva bilo kakva težnja ka simetriji. I ostavljanje zaokšene desne stranice moglo bi se stoga objasniti istim pristupom. No ipak se nameće pitanje zašto nije učinio još taj jedan mali napor i niši dao pravilniji četvrtasti oblik.

Iako je svaki pokušaj da se taj čudnovati detalj objasni u velikoj opasnosti da ostane subjektivne i čisto hipotetske prirode, neka mi bude dopušteno iznijeti svoje viđenje razloga koji su do toga mogli dovesti. Kao što mu je u donjem lijevom kutu problem pričinjala potreba za stajnom trakom zastave, tako su ga u desnom kutu prouzročila tri žitna klasa koja je izradio tako da vrhovima prelaze rub niše (usp. sl. 1 i 4). Nakon izrade ih je bilo teško ukomponirati s dvije fascije na toj strani koje je valjalo spustiti, tim prije što se gornji klas morao naći u razini s gornjom fascijom, a druga dva u razini donje. Problem je tako bio i znatniji negoli sa štapiom zastave na suprotnoj strani. Moguće je, ali nedokazivo, da je kamen na toj strani imao i manja napuknuća zbog kojih se majstor našao u dodatnim poteškoćama. Točno u visini *cyma reversa* profila na lijevoj strani, pruža se na desnoj strani uska crta loma, koja se nastavlja točno od rubne linije Tihina ramena do kraja desne strane elementa (sl. 2). Usporedi li se s okomitom, koja je dublja i širega reza, i jasno je nastala kod pada elementa na tlo, moramo se zapitati nije li ona starijega postanka i nastala možda tijekom klesanja dubljih partija reljefa niše. Ako je tome tako, bilo je iznimno opasno klesati bilo što na desnoj strani. Kako god bilo, majstor je očito postupio krajnje pragmatično i taj dio elementa ostavio nedovršen. Odluku mu je znatno olakšavala činjenica da su se na segmentu koji se na Tihin blok naslanjao s desne strane fascije sigurno nastavljale, i tako sve do desne pete luka, a isto vrijedi i za suprotnu stranu luka. Rješenje za koje se odlučio je zapravo značilo revidiranje uloge elementa, jer mu je lijevi kraj (u biti lijevi kontraključ) sadržajno pridodan luku, a desni je ostavljen dijelom ključa. U svakom slučaju, odlučno odbijam mogućnost da je element stajao u lijevom dijelu luka, jer su tome protivne sve tehnološke pojedinosti. Isto tako želim skrenuti pozornost na to da sinkrona okrenutost Tihine glave i zastave (usp. sl. 2) ne smije poslužiti kao oslonac za konstrukciju neke nove teze, primjerice one po kojoj bi element stajao u vrhu desne polovice luka, na način da mu se s lijeve strane pridodavao još jedan takav element, kod čega bi se profili našli na tjemenu luka, a Tihin bi pogled padao u smjeru prolaza. Tada bi sljubnica dvaju elemenata bila točno u okomitoj osi, a oni bi (gledano prema pročelju) zajedno imali oblik dvodijelnoga prekinutog zabata. Takvo rješenje nije mi poznato u rimskoj arhitekturi, ali je još važnije da se krajevi takve konstrukcije ne bi našli pod istim nagibom (što sam provjerio u tehničkom crtežu), zbog čega ni ne dolazi u obzir.

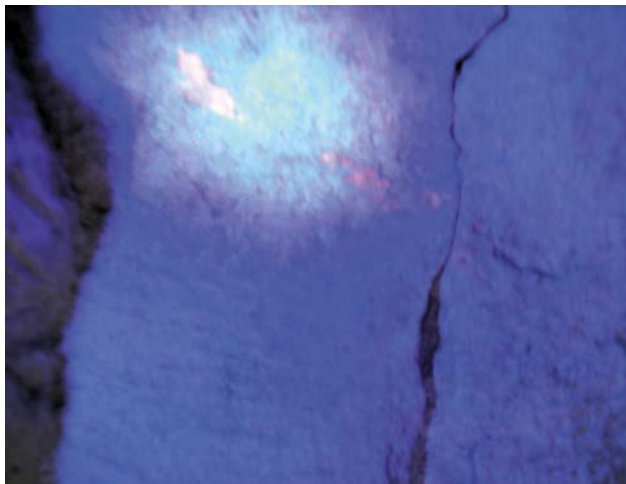
Slika 8
Shematski prikaz izvornoga oblika Tihina bloka i pretpostavljene visine segmenata luka s lijeve mu strane
(snimio T. Seser; izrada D. Maršić)

Iako izgled koji je Tihin blok u konačnici dobio doista djeluje nezgrapno, on i nije toliko neobičan zamislili ga u predloženoj funkciji i na znatnoj visini, gdje su se mnogi detalji izrade slabije zapažali, a dodatno su se mogli prikriti ili naglasiti bojanjem. Vjerujem da je element bio barem djelomice obojane površine iako to ne mogu potkrijepiti mikroskopskim analizama uzoraka pigmenata. Tragom vijesti da su se kod otkrića u slovima natpisa opazili ostaci crvene boje, upotrijebljene valjda da se pomogne kod čitanja natpisa s hodne površine smještene nekoliko metara ispod luka, cijeli spomenik izložio sam u potpunom mraku UV svjetlu i došao do zanimljiva rezultata. Na nekoliko su se mjesta pokazale točkice i mrlje izrazito crvene boje, koje se teško mogu dovesti u vezu s ispiranjem boje u slovima. To posebice vrijedi za dvije najveće koncentracije mrlja pozicionirane između Tihine glave i crte loma dvaju glavnih dijelova spomenika

te jednu u donjem desnom kutu niše, tik do Tihina lakta (gledano prema spomeniku). Kada bi one bile posljedica slijevanja boje iz slova, tragovi bi se barem mjestimice morali nalaziti i na Tihinoj glavi te po tijelu, a njih tamo nema. Ne može biti ni struktura unutar kamena jer se jasno uočava da je riječ o ostacima nekakva premaza na površini kamena. Iako snimke koje sam tijekom pokusa načinio nisu izvedene kroz neke od za tu svrhu namijenjenih filtera, već direktno pod slabim UV svjetlom i njegovim odsjajem, donosim jednu od fotografija da bih argumentirao da ostaci uopće postoje (sl. 9). Držim da su najvjerojatnije u pitanju tragovi boje izvedene crvenim okerom, tj. na bazi željeznoga oksida, eventualno bojadi-sarskoga (crvenog) broča, ili pak u njihovoj kombinaciji, no to do validne analize ostaje samo radna hipoteza.²⁴ Smatram kako je njome bila ispunjena cijela unutrašnjost niše, a moguće i ravna površina na desnoj strani, gdje je

²⁴ Makroskopski se pod prirodnim svjetlom tragovi ne daju zamijetiti, a pod UV svjetlom jako podsjećaju na 100 puta uvećane uzorke pigmenata crvenoga okera kod W. Massmann 2010, str. 74, sl. 56. O broču koji se koristio za bojanje tkanine i kože kao purpurna boja, ali i miješao s crvenim okerom te imao primjenu i u farmaciji pregledno D. Köcher 2010, str. 154 i d., sl. 119 i d.

Slika 9
Ostaci crvene boje (?) na pozadini niše snimljeni pod direktnim UV svjetlom (snimio D. Maršić)

također bilo moguće uočiti nekoliko točkica i slabijih crvenih mrlja. Ukoliko je doista bilo tako, s tla su se morale doimati kao jedno tijelo. Teško je kazati radi li se samo o podlozi ili glavnoj boji. Ostaci bojanja spomenika nekoć su zasigurno bili mnogo bolje očuvani i možda uključivali i druge pigmente, no treba znati da je Tihin spomenik ne tako davno prošao zahvat »čišćenja« kojim su oni većim dijelom zacijelo izgubljeni. Vjerujem da se ostaci boje nalaze i na zaglavnom kamenu s Romom iz Ekva jer se pri pogledima iz svih smjerova i pod različitim osvjetljenjem uvijek i iznova pokazuje da je pozadina niše tamnija od prednjice bloka, a isti je slučaj i s odnosom kose i detalja očiju naspram lica (sl. 5). Iako to može biti posljedica i djelovanja mikroorganizama, držim kako bi ispitivanja suvremenim metodama polučila rezultate. Bojanje kamene plastike je inače bilo standardna praksa tetarhijskoga i kasnijega doba, ali i antičke epohe uopće, što je u novije vrijeme iznova dokazano i aktualizirano otkrićem reljefnih blokova s čudesno sačuvanim ostacima polikromije na lokalitetu Çukurbag u središtu Izmita, nekadašnjoj Dioklecijanovoj prijestolnici Nikomediji.²⁵

Već je u raspravi ukazano na činjenicu da je ključni kamen s Tihom primjer monolitne izvedbe tzv. trostrukoga ključa. Uslijed specifične izrade desne strane funkcija triju zamišljenih sastavnica mu je djelomice redefinirana,

ali je i takav pouzdano bio jedini dio luka s horizontalnim ekstradosom (linijom vanjskoga ruba luka). Preko kuta zakrivljenosti (Ri) donje plohe (*intrados*), tj. nekadašnjega unutarnjeg ruba luka (sl. 8, oznake Ri i I) i identične zakrivljenosti fascija na lijevoj strani, osobito one vršne V oblika, može se sa sigurnošću zaključiti da je ostatak luka bio izrađen od segmenata sa zakrivljenim ekstradosom (E). Zbog otkrhuća u gornjem lijevom kutu kamena visinu ekstradosa nije moguće precizno odrediti ni na toj strani, a tako niti ukupnu visinu pročelja luka (Re). Međutim, moguće ih je približno odrediti putem visine okomite osi bloka (0,55 m), koju treba umanjiti tek za nekoliko centimetara (sl. 8, oznake Re i E). Po svemu se čini kako je visina luka iznosila oko 0,50 m. Jesu li ostali segmenti luka bili vezani uz redove zida ili neovisni od njih, pitanje je o kojemu nema nikakvih pokazatelja. Drugo rješenje je zbog svoje praktičnosti mnogo češće, pa ga treba smatrati izglednijim i u ovom slučaju.

Iako je u tehnološkom i sadržajnom dijelu u značajnoj mjeri usporediv s Tihim blokom, ključni kamen iz Ekva s Romom pripada drugom tipu ključa i luka. Taj je luk u cijelosti imao polukružni ekstrados, što se jasno vidi po kutu zakrivljenosti fascija s obje strane niše (sl. 5). To pak znači da se arhitrav koji je na njega nasjedao samo naslanjao na gornju stranu, iako preko jednako snažnoga utora. To je zapravo u rimsko carsko doba najčešće rješenje, zbog čega izvedba Tihina ključnog kamena postaje još interesantnija.²⁶ Zašto je kod njega posegnuto za drukčijim rješenjem? Mišljenja sam da je mogući odgovor to što je za izradu poslužio stariji reciklirani element. Dva trostruka ključa s *Porte Saint-André* u Autunu datiraju pouzdano iz Augustova doba, a onaj iz tzv. Svetog izvora u Glanumu je možda čak iz 2. stoljeća prije Krista, što govori da takvi tehnički elementi načelno pripadaju starijem razdoblju.²⁷ Na Tihinu bloku osim »nadogradnje« lijevoga dijela niše nema jasnih znakova prerade, a i ta je čini se nastala u hodu, ali plitki utor na gornjoj plohi, ispred onoga glavnog na kojeg je ovdje prvi put skrenuta pozornost (sl. 2), najvjerojatnije je trag starije instalacije. Izrada gornje plohe općenito odaje dojam da je lijeva strana naknadno zaravnjena finijom zubačom i priređena za novu funkciju. Ako je tako, to bi ukazivalo na reupotrebu unutar nove konstrukcije. To bi najbolje obrazložilo nered u koncepciji i realizaciji polja s Tihom.

Ikonografijom, stilskim pojedinostima i izvedbom fascija reljef s Tihom ide u ranije 4. stoljeće i u literaturi se učestalo

²⁵ Usp. T. Şare Ağtürk 2018, str. 411 i d., sl. 3-4, 7-8.

²⁶ Usp. bilj. 21.

²⁷ V. Barriere 2012, str. 367 i d. (Augustodunum); J. C. Anderson 2013, str. 184 (Glanum).

povezivao s gredom otkrivenom godine 1874. kraj *Porta Caesarea* na kojoj je posvetni natpis caru Konstanciju II. (CIL 3, 8710). Ta greda u naravi pripada sklopu od nekoliko sličnih greda (među kojima je jedna s identičnim natpisom!) koje se prerađene ili čak skinute, prerađene i reupotrijebljene na Konstancijevu spomeniku.²⁸ Po Cambiju se iza

toga spomenika skrivaju *Porta Caesarea* s novom ulogom i sadržajima, a po J. Jeličić-Radonić nova i zasebna samostojna građevina.²⁹ I u jednom i u drugom slučaju prepravke ili novogradnja bili bi izvršeni recikliranim elementima, što ukazuje na želju da se projekt realizira žurno i uz najmanje troškove. A izrada Tihina bloka odiše upravo takvim duhom.

Korpusi natpisa

AE = L'Anée épigraphique, Paris

CIL 3 = Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin

ILJug = Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, Ljubljana 1963.

Internetski izvori

EDCS = Epigraphik-Datenbank Claus-Slaby; <http://www.manfredclaus.de/central.html>

HD = Epigraphische Datenbank Heidelberg; <http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/html>

LUPA = Ubi Erat Lupa; <http://www.ubi-erat-lupa.org>

Kratice

VAHD = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku

PPUD = Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji

Literatura

M. Abramić 1950 Mihovil Abramić, *Tyche salonitana. Grb starodrevnog grada Salone*, VAHD LII/1935-1949, Split 1950, 279-289, 328-329.

J. C. Anderson 2013 James C. Anderson, *Roman Architecture in Provence*, Cambridge University Press, 2013.

V. Barriere 2012 Vivien Barriere, *Les portes de l'enceinte antique d'Autun et leurs modèles (Gaule, Italie, provinces occidentales de l'Empire romain)*, Dijon 2012 (doktorska disertacija).

N. Cambi 1971 Nenad Cambi, *Ženski likovi s krunom u obliku gradskih zidina iz srednje Dalmacije*, VAHD LXV-LXVII/1963-1965, Split 1971, 55-71.

²⁸ Pregledno: J. Jeličić-Radonić 2012, str. 89 i d., osob. 94 i d., br. 1 i 2, sl. 4 i 7.

²⁹ Usp. bilj. 9-10 (N. Cambi); J. Jeličić-Radonić 2012, str. 96 i d.

- N. Cambi 1980   Nenad Cambi, *Dvije skulpture iz antičkog Aequuma*, VAHD LXXIV, Split 1980, 27-46.
- N. Cambi 1991   Nenad Cambi, *Pogovor*, u: Nenad Cambi (ur.), *Antička Salona*, Split 1991, 445-507.
- N. Cambi 2002   Nenad Cambi, *Antika. Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, Zagreb 2002.
- N. Cambi 2005   Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005.
- N. Cambi 2007   Nenad Cambi, *Urbanisierung*, u: Mirjana Sanader, *Kroatien in der Antike*, Mainz 2007, 82-110.
- N. Gauthier 2005   Nancy Gauthier, *La Tyché de Salone*, u: Sylvie Crogiez-Pétrequin (ur.), *Dieu(x) et Hommes. Histoire et iconographie des sociétés païennes et chrétiennes de l'Antiquité à nos jours. Mélanges en l'honneur de Françoise Thelamon*, Mont-Saint-Aignan 2005, 603-613.
- N. Gauthier 2010   Nancy Gauthier, *Tyché de la ville de Salone, au sommet d'un arc monumental (350 au plus tard)*, u: Noël Duval – Emilio Marin – Françoise Prévot (ur.), *Salona IV. Inscriptions de Salone chrétienne IVe-VIIe siècles, I*, Rome – Split 2010, 139-141.
- J. Jeličić-Radonić 1998   Jasna Jeličić-Radonić, *Nova istraživanja gradskih zidina Salone*, PPUD 37, Split 1998, 5-36.
- J. Jeličić-Radonić 2009   Jasna Jeličić-Radonić, *Dioklecijan i salonitanska Urbs orientalis*, u: Nenad Cambi – Joško Belamarić – Tomislav Marasović (ur.), *Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja*, Split 2009, 307-322.
- J. Jeličić-Radonić 2014   Jasna Jeličić-Radonić, *The relief of the Salona Tyche*, u: Ida Koncani Uhač (ur.), *Akti XII. Međunarodnog kolokvija o rimskoj provincijalnoj umjetnosti. Datiranje kamenih spomenika i kriteriji za određivanje kronologije*, Pula 2014, 59-63.
- D. Köcher 2010   Dieter Köcher, *Madder in Sources from Antiquity and Middle Ages*, u: Vinzenz Brinkmann – Oliver Primavesi – Max Hollein (ed.), *Circumlitio. The Polychromy of Antique and Medieval Sculpture*, Frankfurt am Main 2010, 154-167.
- LIMC VII   *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, VII, Zürich – München, 1994.
- W. Massmann 2010   Wolfgang Massmann, *Die »Berliner Göttin«. Überlegungen zu Form und Farbe einer archaischen Marmorskulptur*, u: Vinzenz Brinkmann – Andreas Scholl (Hrsg.), *Bunte Götter. Die Farbigkeit antiker Skulptur*, München 2010, 69-75.
- T. Şare Ağtürk 2018   Tuna Şare Ağtürk, *A New Tetrarchic Relief from Nicomedia. Embracing Emperors*, *American Journal of Archaeology* 122/3, 2018, 411-426.
- J. J. Wilkes 2009   John J. Wilkes, *Diokletian and Dalmatia: an Enigma of Identity*, u: Nenad Cambi – Joško Belamarić – Tomislav Marasović (ur.), *Dioklecijan, tetrahija i Dioklecijanova palača o 1700. obljetnici postojanja*, Split 2009, 335-343.

Sažetak

Dražen Maršić

Some observations and considerations on making and function of the arch element showing Tyche of Salona

Key words: Tyche, arch, keystone, triple key

All Croatian authors who discussed the relief showing Tyche (Fig. 1) - the personification of Salona - have been of the opinion that this makes element of an arch, positioned to the left from its keystone, and that the keystone and the element to the right also contained other figural reliefs (M. Abramić, N. Cambi, J. Jeličić-Radonić). Some foreign researchers, however, deem this is the arch keystone, presenting different arguments for this (J. J. Wilkes, N. Gauthier). In this paper, the author is pointing out two important details that have not been taken into consideration in this discussion at all: the groove in the upper flat surface of the block (Fig. 2), and the iron ring at the bottom curved surface (Fig. 3). The facts that these two installations are situated in the same vertical axis, that the groove is by its make identical to the groove in the keystone from Aequum showing the bust of Roma (Fig. 5), and that the ring by its position and make is similar to those in the vault of the southern gate of the Diocletian palace (Fig. 6), strengthens the interpretation claiming this to be the keystone. This is supported also by several other details in its make: almost identical height of the side surfaces and their inclination, position of the flag with inscription in the siglas and formation of the *cyma recta* profile in the left side of the niche.

The asymmetrical design of the element and the specific shape of the niche, previously taken as evidences of the stone being positioned in the left part of the arch, actually result from a change in the project made while the works were under way. The author came to this conclusion when testing and measuring it with a standard 0.5 m long spirit-level with a central and two lateral marks (bubbles). This showed that the flat surface at the right side of the element and the upper three profiles at the left side are at the same level, and by several centimetres higher than the two lower profiles. Between the two lower profiles and the niche remained a narrow vertical frame, also parallel with the right side. The figure of Tyche nowhere exceeds the height of the frame and the niche edge, i.e., its relief does not protrude forward, this clearly showing that the field in which it is situated has been created within the former flat surface. All these details are well noticed when it is watched from the left semi-profile (Fig. 4). The technological details of manufacturing are leading to the conclusion that the niche had initially been designed hexagonal - with a bottom horizontal side, two side perpendicular to this, the inclined sides in their extension, and the flat connecting side at the top - similar to the block from Aequum (Fig. 5). This is the only way possible to explain the remaining inclined side at the right. Resulting from such modification of the initial design or change of the finished one after the niche had been finished, its space is widened to the left by roughly from the flag to the left edge, the new vertical and upper horizontal sides are extended, thus forming the left upper angle, and Tyche is reconstructed to hold the flag in her right hand. This decision implies a number of *ad hoc* solutions, of which especially standing out is leaving the lower strip required for the flag support. The right hand part was not shaped quadratic for the reasons that cannot be ascertained, but these do not exclude each other (carelessness?, stone crack?). Of particular interest are possible remains of red paint the traces of which can be sensed in total darkness, under the UV light. With it probably was painted the inside of the niche and possibly the right side flat surfaces. Although the images made while searching for the paint have not been filtered

through some of the filters intended for this purpose, but watched directly under a low UV light and its reflection, in this paper presented is a photograph made to provide arguments that paint remains actually do exist (Fig. 9). It is not possible to say whether this is the base or the paint undercoat.

With its characteristic format, the keystone with Tyche makes an example of monolith production, the so called triple key (key and two counter-keys). In the arch (archivolt) in which it stood, this was the only segment with a horizontal extrados (Fig. 8, Ri and I). From the curvature angle (Ri) of the bottom surface (*intradós*), i.e., the former arch inner edge (Fig. 8, Ri and I) and the identical curvature of the fasciae at the left side, especially the top V-shaped one, it can be concluded with certainty that the rest of the arch was made of segments with curved extrados (E). Because of the break in the upper left corner, the height of the extrados can be determined precisely neither on this side, hence also the total height of the arch face (Re). However, they can be determined roughly from the height of the block vertical axis (0.55 m), that is to be decreased by just a few centimetres (Fig. 8, Re and E). According to this calculation, the arch was around 0.50 m high. We do not know whether other arch segments were fixed to the wall tiers or free from them. The latter solution is, because of its practicality, much more often, and should be considered more likely in this case as well. This type of the key was popular in the earlier period (Fig. 7), and, together with the older groove in the upper surface, shows this is most probably a recycled element.

Translated by Radovan Kečkemet

